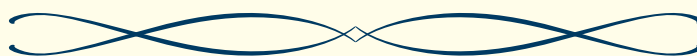

סיינטולוגיה,
מדע חברתי
וההגדרה
של דת

גיימס א' בקפורד, Ph.D.
פרופסור לסוציולוגיה
אוניברסיטת ורוויק
אנגליה

דצמבר 1980

סיינטולוגיה,
מדע החברה
וההגדרה
של דת

סיינטולוגיה, מדע החברה
וההגדרה של דת

תוכן העניינים

2	הגדרות פונקציונליסטיות	.I
3	הגדרות סובסטנטיביות	.II
4	סיכום	.III

דצמבר 1980

סיינטולוגיה, מדע החברה וההגדרה של דת

גיימס א' בקפורד, Ph.D.
פרופסור לסוציולוגיה
אוניברסיטת וורוויק
אנגליה

ההערות שלי מכוונות לשאלה האם ניתן להגדיר את הסיינטולוגיה כדת לפי הקריטריונים שנמצאים בדרך כלל בשימוש על-ידי חוקרי מדעי החברה המתמחים בנייתוח של מה שהם מחשיבים בתור תופעה דתית.

ההמשגות וההגדרות השונות של דת אשר חוקרי מדעי החברה משתמשים בהן מגוונות ושונות זו מזו באופן משמעותי. הבחירה בהמשגה ובהגדרה משקפת הן מגוון רחב של הנחות יסוד לגבי טבעה של ממשות חברתית והן שוני במטרות העומדות מאחורי המשגה וההגדרה של דת. בהתחשב בכך שההבנה של מדעי החברה שואפת להיות שימושית (להבדיל מאוהדת או שיפוטית), אין זה מפתיע שמושגים והגדרות נשפטים לא במונחים של נכונותם או אי-נכונותם, אלא במונחים של שימושיות יחסית. באופן ספציפי, המדד העיקרי של השימושיות של המשגות ותפיסות מתחרות הוא היכולת המשתנה שלהן להבדיל באופן ברור בין תופעה אחת לאחרות בצורה כזו שאפשר יהיה לראות שההבדלים יחשפו עובדות משמעותיות בקשר אליהן.

אם כך, הגדרות¹ עשויות להשתנות בהתאם למטרות שקיימות, אך זה לא אומר שיש רלטיביות מוחלטת או אנרכיה. ישנם שני סוגים כלליים של הגדרות של דת הנמצאות בשימוש בקרב פסיכולוגים, סוציולוגים ואנתרופולוגים: הגדרות פונקציונליסטיות והגדרות סובסטיביות. במסגרת כל אחד מהסוגים קיימים תת-סוגים נוספים. אני אטען שעל בסיס מפגשים באופן אישי עם סיינטולוגים ועל

1 מסיבות של סגנון כתיבה לא אוכיר יותר "המשגות", אבל הן כן מהוות תהליך אנליטי נפרד שבדרך כלל קודם לתהליך של הגדרת תופעה.

בסיס לימוד מעמיק של הכתבים של הסיינטולוגיה, הפרקטיקות והארגון שלה, וההשלכות שלה על חייהם של הסיינטולוגים, אני מאמין שסיינטולוגיה יכולה להיות מוגדרת בצורה מועילה יותר כדת מאשר כל סוג אחר של פעילות.

I. הגדרות פונקציונליסטיות

הגדרה פונקציונליסטית היא הגדרה שתשומת הלב בה מתמקדת בתרומה שנטען שיש לתופעה ליציבות ו/או להישרדות של ישות חברתית או תרבותית. כך ניתן להראות שתופעות הינן פונקציונליות עבור ישויות החל מהאדם היחיד ועד למערכת עולמית. העובדה שדרך זו של הגדרת דברים מעוררת הרבה בעיות פילוסופיות והעסיקה את מוחותיהם של לוגיקנים רבים לא מנעה ממנה להפוך לפופולארית בקרב חוקרי מדעי החברה – במיוחד בהקשר של דת.

ניתן לומר שלדת יש את היכולת הפונקציונלית כדלהלן:

(א) ברמה האישית, לעזור לאנשים להתגבר על בעיות של חוסר איזון של האישיות, זהות עצמית, משמעות החיים, שיקול דעת מוסרי, וכו'.

(ב) ברמה הקהילתית, לשלב אנשים, שבפוטנציה עלולים להיות חסרי שורשים, אל תוך קבוצות והתאגדויות המספקות כיוון ומשמעות בחיים האישיים כמו גם נקודות התייחסות שניתן להיעזר בהן בחברות גדולות בהן האדם עלול להרגיש פגיע אל מול מערכת או ביורוקרטיה רבת עוצמה, או

(ג) ברמת החברתית, לספק לגיימיציה לסדר החברתי הקיים; פיצוי עבור תחושות קיפוח; והסדרה מוסרית של קשרי הגומלין בין מוסדות חברתיים עיקריים.

הכתבים הבסיסיים של הסיינטולוגיה על טבעו הרוחני של התטן (הישות הרוחנית) ועל שמונה הדינמיקות; היעדים המעשיים של קורסי ההכשרה ושל שירותי הייעוץ שלה; והטון הדתי וההגותי של כמה מהטקסים בסיינטולוגיה, כל אלה משכנעים אותי שניתן לתאר בצורה יעילה את סיינטולוגיה, במשותף עם דתות אחרות, כפונקציונלית בכל אחת מהרמות שתוארו לעיל. כמובן, אין כאן טענה כי רק לדתות יש את הפונקציות הללו. הטענה כאן היא שקודם כל, הסיינטולוגיה אכן חולקת את הפונקציות האלה עם דתות אחרות, ושנית, שהדרכים המסוימות שלה לממש אותן דומות יותר, בהופעה ובמטרה, לאלה של הדתות שמוגדרות כדתות על פי ההיגיון הפשוט מאשר, למשל, לאלה של קבוצות פוליטיות או של סוכנויות רווחה.

הגדרת דת במונחים של פונקציה יכולה להיות לעזר במקרים מסוימים של ניתוח במדעי החברה: ניתן בעזרתה להטיל אור על הרבה היבטים מעניינים של התרומות השונות שלה לחיים החברתיים. לאור

הקושי הברור להבדיל בפרספקטיבה הזאת בין דת לאידיאולוגיות, יש גבול לעד כמה רחוק ההגדרה הפונקציונליסטית יכולה להגיע בכל הנוגע להדגשת הייחודיות של דת. מסיבה זאת הגדרה סובסטנטיבית יכולה להיות שימושית יותר.

II. הגדרות סובסטנטיביות

ברור לי שפרופסור פארינדר, פרופסור פוקוק וקנון דרווי הציעו, כל אחד מהם, קריטריונים שלפיהם אפשר להחשיב תופעה כתופעה דתית מבחינה סובסטנטיבית. בכך אני מתכוון שהם מספקים טעמים שונים להגבלת השימוש במונח "דת" לתופעות המציגות תכונות מוגדרות שאינן מתרחשות יחד בתופעות אחרות.

הצורה הקיצונית ביותר של הגדרות סובסטנטיביות טוענת שלדת יש מהות או טבע בסיסי שיכול להיות ידוע בוודאות רק על-ידי אינטואיציה והתבוננות פנימית. לכן, רודולף אוטו טען שדת היא "... מרכיב קדמוני של הטבע הנפשי שלנו, שצריך להבינו אך ורק בזכות ייחודו, ולא ניתן להסביר אותו מתוך כל דבר אחר". ('הרעיון של הקדוש'. Harmondsworth: ספרי פינגווין, 1950, עמ' 141). לפי דעתו, הייחוד של ההתנסויות הדתיות נובע מהשונויות הקיצוניות שלהן מכל ההתנסויות האחרות: הן היו ההתנסויות של ה-"לגמרי אחר". האלמנטים של מעגליות וחוסר מימד הזמן בסוג כזה של הנמקה בעייתיים והרתיעו את רוב החוקרים של מדעי החברה משימוש בהגדרות סובסטנטיביות. אך לא ניתן להתעלם מהמשיכה של הגדרות אלה.

לעיתים קרובות יותר החוקרים של מדעי החברה נטו להשתמש בהגדרות הקשורות ל-"תנאים" לגבי דת. בהקשר זה הם התנו, לצרכיהם שלהם ומבלי לטעון לתוקף אוניברסלי של דעותיהם, שהזיהוי של "דת" יתבצע על-ידי התייחסות למאפיינים מסוימים. למשל, עבור האנתרופולוג מ' ספירו, דת היא "מוסד המורכב מאינטראקציה המוגדרת מראש על ידי החברה עם ישויות על-אנושיות אשר אף הן מוגדרות מראש על ידי החברה". ("דת: בעיות של הגדרה והסבר" במהדורת מ' בנטון 'גישות אנתרופולוגיות למחקר של דת'. לונדון: טאוויסטוק, 1966, עמ' 96). אולם, לא כל החוקרים של מדעי החברה מתעקשים על התייחסות ל-"ישויות על-אנושיות". פ' וורסלי, אנתרופולוג נוסף, מגלה שיותר שימושי להגדיר דת בתור "מימד שהוא מעבר לתחום הטכני-אמפירי". ('החצוצרה תשמיע קול'. לונדון: מק'גיבון וקי, 1957, עמ' 311). ההעדפה הזאת להגדרה סובסטנטיבית, שהיא אף על פי כן כוללת למדי, משותפת לסוציולוגים רבים. למשל, ההגדרה המפורסמת והסמכותית של ר' רוברטסון, קובעת ש-

תרבות דתית היא אותה מערכת אמונות וסמלים ... המתייחסים להבחנה בין ממשות אמפירית לממשות טרנסצנדנטית על-אמפירית: כאשר ענייניה של הממשות האמפירית כפופים מבחינת המשמעות לאלה של הלא-אמפירית. שנית, אנו מגדירים פעולה דתית

פשוט בתור: פעולה המעוצבת על-ידי הכרה בהבחנה בין אמפירי לעל-אמפירי. (הפרשנות הסוציולוגית של דת'. אוקספורד: בלקוול, 1970, עמ' 47).

שום תועלת לא תצמח מהבאת דוגמאות נוספות של הגדרות סובסטנטיביות עם התניות, משום שהדוגמאות המצוטטות לעיל מייצגות את הדרכים הנפוצות שבהן דת מוגדרת בהקשר של ניתוח במדעי החברה.

כשמשמשים בקריטריונים של ההגדרה, כפי שהם משתמעים מההגדרות של ספירו, וורסלי ורוברטסון, לא קיים שום ספק שסיינטולוגיה היא דת בהקשר של ניתוח במדעי החברה. הפילוסופיה שמונחת ביסודה של סיינטולוגיה היא שהאדם מורכב גם מגוף חומרי וגם מרוח שאינה חומרית הנהנית מחיי אלמוות בתחום שאינו אמפירי. האמונה בממשות של תטנים היא דרישה לוגית להשתתפות בטקסים, בקורסים של הכשרה מעשית, בשירותי הייעוץ ובתכניות הרפורמה החברתית של סיינטולוגיה. לא היתה יכולה להיות שום הצדקה משכנעת להיבטים הספציפיים של הדת בסיינטולוגיה בהיעדר האמונה בקיומה ובעליונותה של ממשות טרנסצנדנטית שאינה אמפירית. ואכן, לדעתו של מחבר הניתוח הסוציולוגי הסמכותי ביותר של הסיינטולוגיה, מייסדה ומנהיגה של הסיינטולוגיה נטה יותר ויותר לעבר שאלות על מקורותיו של התטן, ידע על חיים קודמים ו-"היכולות העל-טבעיות שהאדם יכול להשיג באמצעות העיסוק בסיינטולוגיה". (ר' וואליס, 'הדרך אל החופש המוחלט'. לונדון: היינמן, 1976, עמ' 124).

הפעולות שמבצע סיינטולוג מסור מעוצבות ומוכוונות על-ידי ההבחנה בין האמפירי והעל-אמפירי. פרופסור פארינדר הראה בצורה יעילה כיצד הטקסים של הסיינטולוגיה מגלמים אלמנט של פולחן דתי והערצה התואמים את הכתבים הבסיסיים על ממשות שאינה אמפירית, ופרופסור פוקוק הדגיש את ההקבלות הברורות בין הסיינטולוגיה והמסורות הגדולות של דת ההינדו ודת הבודהיזם בכל הנוגע להבנתן הדומה של הקשר האימננטי של המין האנושי עם ישויות אלוהיות או עולם הרוח.

III. סיכום

המסקנה שלי היא שהסיינטולוגיה, בעוד שברור שהיא שונה מרוב הדתות, הכתות והפלגים הנוצריים מבחינת האמונות, העיסוקים והמבנים הארגוניים שלה, עדיין עונה על הקריטריונים שנמצאים בדרך כלל בשימוש על-ידי החוקרים של מדעי החברה כשהם באים להבדיל בין דת וגוף שאינו דת.

לעובדה שהבסיס החומרי של דת הסיינטולוגיה מאורגן בצורה מעין-עסקית לא יכולות להיות שום השלכות מבחינת הסטאטוס שלה בתור דת. האם יצירת אמנות מפסיקה להיות יצירת אמנות כשמייצרים אותה בצורה יעילה לצורך מכירה או חליפין? יהיה זה תמים לחשוב שכל תנועה דתית חדשה יכולה לשרוד בעולם המודרני ללא בסיס חומרי מעין-עסקי לצורך פעילותה, וכפי שקאנון ודרורי ציינו, אפילו הכנסיות הנוצריות הקדומות עוסקות בימינו בעניינים עסקיים על מנת לשמר או לקדם את שירותיהן לחברי

הקהילה הנוכחיים והפוטנציאליים שלהן. תנועות דתיות חדשות, שאין ברשותן עושר של רכוש, תרומות, נותני חסות וחברות "מלידה", חייבות להתנהג בצורה עסקית או להיכחד.

ג'יימס א' בקפורד

דצמבר 1980

על המחבר

כשפרופסור בקפורד כתב את "סיינטולוגיה, מדע חברתי וההגדרה של דת" ב-1980, הוא היה מרצה בכיר לסוציולוגיה באוניברסיטת דורהם. כיום הוא פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת ורוויק.

